

“БІЗ СОҒЫСТАҒЫ ЖАУ СИЯҚТЫ БОЛДЫҚ”

**ҚЫТАЙДЫҢ ШЫҢЖАНДАҒЫ МҰСЫЛМАНДАРДЫ
ЖАППАЙ ҚАМАУ, АЗАПТАУ ЖӘНЕ ҚУДАЛАУЫ**

**AMNESTY
INTERNATIONAL**

**Amnesty International адам
құқықтарымызды пайдалану
үшін әр адамның адамгершілігін
оятып, өзгерістерге шақыратын 10
миллион мүшесі бар қозғалыс.**

**Біз өз уәделерін орындаап,
халықаралық құқықты сақтайтын
және жауапты билігі бар әлемді
көргіміз келеді.**

**Біз кез келген үкіметтен, саяси
идеологиядан, экономикалық
мұдделерден немесе діннен
тәуелсізбіз және мүшелердің
жарналары мен жеке
қайырымдылық арқылы
қаржыландырыламыз.**

**Барлық жерлердегі адамдармен
ынтымақтастық пен жанашырлықта
әрекет жасау қоғамдарымызды
жақсыға жақсартатынына сенеміз.**

**Иллюстрацияларға
түсініктеме:** Шыңжан,
Қытайдағы тұтқындау
лагерінде сақшылар
біртоп ерек тұтқындарды
коршап тұр.
© Molly Crabapple

© Amnesty International, 2021 ж.

Баскаша ескертілмесе, осы күжаттың мазмұнына Creative Commons лицензиясы берілген (атрибуция, коммерциялық емес, туындылары жоқ, халықаралық 4.0 лицензиясы).
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Көбірек акпарат алу үшін сайтымыздың рұқсат беру параграфына
өтуінізді сұраймыз:
www.amnesty.org

Материал Amnesty International-дан басқа авторлық құқық исесі
болған жағдайда Creative Commons лицензиясына жатпайды.

Алғашқы рет 2021 ж. Amnesty International Ltd жариялады,
Peter Benenson House, 1 Easton Street,
Лондон WC1X 0DW, БК

INDEX: ASA 17/4137/2021

**АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ
ШЫҒАРЫЛҒАН**

amnesty.org

**AMNESTY
INTERNATIONAL**

“БІЗ СОҒЫСТАҒЫ ЖАУ СИЯҚТЫ БОЛДЫҚ”

ҚЫТАЙДЫҢ ШЫҢЖАНДАҒЫ МҰСЫЛМАНДАРДЫ
ЖАППАЙ ҚАМАУ, АЗАПТАУ ЖӘНЕ ҚУДАЛАУЫ

ҚЫСҚАША МАЗМҰНДАМА

2017 ж. бастап, Қытай үкіметі “терроризмге” қарсы деген жалаумен Шыңжаң Үйғыр Автономиялық Аймақта (Шыңжан) тұратын мұсылмандарға қатысты жаппай және жүйелі түрде зансыздықтар жасады. Терроризмнің болжамды қаупіне шынайы тойтарыс беруге ұқсамайтын үкімет науқаны Шыңжан халқының бір бөлігін дініне және ұлттына қарай қатыгез зомбылық пен қорқытуды пайдаланып, түркі мұсылман халықтардың ислам діні көзқарастарын, мәдени дәстүрлерін жою үшін ұжымдық құш бағыттағанын анық көрсетіп тұр. Үкімет осы сенім мен дәстүрлерді мемлекет рұқсат еткен зайырылар көзқарас пен жүріс-тұрысқа алмастыруға, ал оның нәтижесінде сол ұлттық топтардың өкілдерін тілі бір, мәдениеті бір, Қытай Коммунистік партиясына (ҚКП) жан-тәнімен берілген біртұтас қытай ұлттына мәжбүрлі түрде айналдыруға тырысады.

Осындай саяси идеологиялық өндеу мен мәжбүрлі мәдени ассимиляцияға қол жеткізу үшін үкімет жаппай зансыз ұстай науқанының өткізді. Қебінесе мұсылман ұлттық топтар арасынан өте көп ер адамдар мен әйелдер ұсталған. Олардың ішінен жүздеген мың адамдар түрмеге жіберіліп, тағы жүздеген мың, мұмкін, 1 миллионнан астам адамдар үкімет “оқу” не “оқыту” орталықтары деп атайдын орындарға жіберілді. Осы орындарды нақты айтқанда, тұтқындау лагерлері деп атауға болады. Осы лагерлерде тұтқындар бітпейтін идеологиялық өндеуден өтіп, азаптау мен психологиялық қинау, басқа да қатыгездікке ұшырайды.

Тұтқындау лагерлері жүйесі Шыңжандағы саны аз ұлттық топтарды мәжбүрлі ассимиляциялау және бағындыру кең науқанының бір бөлігі болып табылады. Қытай үкіметі Шыңжандағы мұсылмандардың жүріс-тұрысын елеулі шектейтін алысқа баратын шаралар қолданды. Осы саясат көптеген адам құқықтарын бұзады, оның ішінде бостандық және жеке қауіпсіздік; құпиялық; еркін жұру бостандығы; өз пікірін білдіру; нағым-сенім, дінге сену бостандығы; мәдени өмірге қатысу; теңдік пен кемсітпеу құқықтары. Осы бұзушылықтардың кең көлемде және жүйелі түрде жасалатыны соншалықты, Шыңжандағы қебінесе мұсылман ұлттық топтардың миллиондаған өкілдері құнделікті өмірінің бөлінбес жағына айналды.

Қытай үкіметі Шыңжандағы жағдай туралы нақты ақпаратты құжаттауға жол бермеу үшін аса қатты шара қолданғандықтан, тұтқындау лагерлердегі өмір туралы шынайы ақпарат табу өте қыын. 2019 ж. қазан айынан 2021 ж. мамыр айына дейін Amnesty International Шыңжанда 2017 ж. бастап болған ондаған бұрынғы тұтқындар мен басқа адамдармен сұхбат өткізген. Олардың көбісі бұдан бұрын басынан өткендерін ашық айтқан емес. Бұрынғы тұтқындардың айғақтары 2017 ж. бастап тұтқындау лагерлеріндегі жағдай туралы жиналған барлық ашық айғақтардың елеулі бөлігін құрайды.

Amnesty International жинаған айғақтар Қытай үкіметінің кем дегенде, мынадай адамзатқа қарсы қылмыстарды: халықаралық құқық нормаларын бұзып, түрмеге қамау немесе басқа да қатыгездікпен бостандықтан айыру; азаптау; қудалау қылмыстарын жасағаны туралы фактілерге сүйеніп, тұжырым жасауға негіз береді.

Amnesty International тұтқындау лагерлерінде ұсталып, кейін босатылған 55 адамнан сауалнама өткізіп, сұхбат алды. Олардың бәрі ақылға сиятын стандарттар бойынша толығымен занды болып табылатын әрекеттер, яғни, қайсыбір халықаралық мойындалған қылмыс жасамай негізсіз ұсталды. Тұтқындау лагерінде ұстau процесі Қытай қылмыстық әділсot жүйесі не басқа ұлттық зандары шегінен тыс екені анық. Үкімет құжаттары мен шенеуніктердің мәлімдемелеріне сәйкес, қылмыстық іс жүргізуі қолдану дұрыс емес, өйткені адамдар лагерлерде өз еркімен болып, қылмысқер болып табылмайды. Бірақ, осы баяндамада келтірілген қуәгерлер айғақтары мен басқа да дәлелдер көрсеткендей, лагерьге тусу өз еркімен болмайды, ал ондағы ұстau жағдайы адамның қадір-қасиетін қорлау болып табылады.

Айман, жаппай қамауға қатысқан үкімет қызметкери, Amnesty-ға 2017 ж. сонында адамдарды ескертусіз үйлерінен өкетіп, ұсталғандардың отбасы мүшелері оны қалай қабылдағанын және осы процестегі мемлекеттің рөлі қандай екенін айтып берді:

Мен сонда болдым... Полиция адамдарды..., оның ішінде әйелдерді қолдарын арқасында кісінде, бастарына қара капюшон кигізіп үйлерінен шығарып жатты... Ешкім қарсылық көрсете алмады. Өзіңіз ойлаңызы, егер біртоп [полиция қызметкерлері] кенеттен [үйіңізге] кіріп, кісен салып, басыңызға [қара капюшон] кигізсе... Бұл өте аянышты болды... [Содан кейін] мен жыладым... Сол түні біз 60 адам ұстадық... Бұл [адамдар ұсталған көп жерлердің ішінде] бір ауданда ғана болғаны ... Құн сайын ұсталғандар көбейе түсті.

Amnesty International-ға сұхбат берген адамдар айтқандай, оларды ұстau себептері жиі жағдайда нақты әрекеттерге қатысты болған жоқ; ұсталғандарға олар «құдікті», «сенімсіз», «террористер» не «экстремисттер» деп саналатындықтан ұсталды деп хабарлаған. Нақты әрекеттер келтірілгенде, оларды әдетте бірнеше кең топтарға бөлуге болады. Біріншісі шетелге қатысты бұзушылықтарды қамтиды. Қөптеген бұрынғы тұтқындар шетелде тұрғаны, барғаны, оқығаны үшін немесе шетелдіктермен қарым-қатынаста болғаны үшін лагерге жіберілді. Басқа топқа рұқсат етілмеген бағдарламаларды не сандық коммуникациялық технологияларды пайдаланғаны үшін ұсталған адамдар кіреді. Қөптеген бұрынғы тұтқындар өздерінің үялы телефондарында тыйым салынған жүктемелерді пайдаланғаны үшін лагерлерге жіберілген. Тағы бір кең топқа дінге байланысы барлардың бәрі кіреді. Бұрынғы тұтқындарды ислам дініне байланысты нағым-сенімдері үшін, оның ішінде мешітте жұмыс істей, сиыну, жайнамаз ұстau немесе діни тақырыптағы сурет, видео болғаны үшін лагерлерге жіберген.

Amnesty International жинаған қуәгерлер айғақтары мен журналистер және басқа үйымдар жинаған қуәгерлік айғақтар мен дәлел құжаттары бірге сарапталып, Шыңжанда саны аз ұлттық топтар өкілдері жиі жағдайда «ұжымдық кінә» (отбасы мүшелері қоса кінәлі) деп саналуы мүмкін негізben ұсталғандарын көрсетеді. Олардың көбісі отбасы мүшелері, достар, қауымдастық мүшелерімен қарым-қатынастары үшін тұтқындалған, және де, өздері халықаралық танылған қайсыбір қылмыстарда еш кінәсі жоқ.

Лагерлерде тұтқындардың бәрі тоқтаусыз идеологиялық өндеу науқанынан өтіп, азаптау мен психологиялық қинау және басқа да қатыгездік тұрларіне ұшырады. Лагерге кірген сәттен бастап, тұтқындардың өмірі қатаң реттелген. Олар жеke бостандығынан айырылып, өмірінің әрбір жағы бүйрек бойынша болды. Лагерь басшылығы бекіткен төртіптен ауытқыған тұтқындар, тіпті әрекеті зиянсыз болып көрінгенімен, сөгіс алды және бірге тұтқындалғандармен үнемі күш қолдану түрінде жазаланды.

Тұтқындар жалғыз қала алмайтын. Олар үнемі бақылау астында болды, оның ішінде тамақ ішкенде, үйиқтағанда, дәретханаға барғанда. Басқа тұтқындармен еркін сөйлесуге тыбым салынған. Басқалармен - тұтқындар, сақшылар не оқытушылармен сөйлесуге рұқсат берілгенде, тек қытай тілінде сөйлеуді талап еткен, ал олардың көпшілігі, әсіресе көрі адамдар мен Шыңжаңның ауылдық жерлерінде тұрғандар қытай тілінде сөйлемейді және түсінбейді. Мандарин (қытай) тілінде сөйлемеген тұтқындар жазаланған.

Тамақ, су, дene шынықтыру, медициналық қызмет, тазалық жағдайы, таза ауа мен табиғи жарық жетіспеді. Тұтқындардың кіші және үлкен дәретке бару мүмкіндіктерін аса қатыгездікпен шектеді. Барлық тұтқындар әр түні бірге жатқан тұтқындарды бақылап, бірекі сафаттық «кезекпен» жұмыс істеуге мәжбүр болған. Көптеген бұрынғы тұтқындардың айтуынша, лагерге түскеннен кейін бірінші күндері, апталар, кей кезде айлар бойы күні бойы ыңғайсыз жағдайда отырып, тұқ істемеуге мәжбүр болған.

Лагерге түскеннен кейін тұтқындардың барлығы дерлік бір кезде қатаң реттелген сабақтардан өтті. Әдеттегі сабақ кестесінде таңғы астан кейін үш-төрт сабақ болатын. Содан кейін тұтқындар түскі ас ішіп, қысқа уақыт «демалатын», жиі жағдайда басын үстелге қойып, орындықта отырған. Түстен кейін тағы үш-төрт сабақ өткізіліп, кешкі ас болатын, одан кейін бірнеше сағат бойы үнсіз орындыққа отырып не тізесіне тұрып, күндізгі материалдарды не басқа да «оқыту» видеоларын «қарап шығатын». Сабақ кезінде тұтқындардан алдына тік қарап, басқа сабақтардың ас жағдайда «қызыл» не революциялық ән айту, басқаша айтқанда, ҚКП мен Қытай Халық Республикасын мақтайдын әндерді жаттап, айтқызатын.

Тұтқындар лагерде алатын «білімнің» негізгі мақсаты қытай тілін үйрету болатын. Тіл сабақтарынан басқа, тұтқындардың көбісі тарих, құқық пен идеология қосындысы немесе тұтқындардың өздері айтқандай, «саяси үйрену» сабақтары болғанын хабарлады. Осы сабақтар көбінесе тұтқындарға исламның «жаман» екенін және Қытай, ҚКП мен президент Си Цзиньпиннің қаншалықты құшті, «жағымды» екенін мәжбүрлі үйретуге бағытталған. Бұрынғы тұтқын Ерулан Amnesty-ға айтқандай, оның ойынша, саяси үйрету сабақтары тұтқындардың өз дінін ұстатпауға үйімдастырылған:

Менің ойынша, [сабақтардың] мақсаты дінімізді бұзып, бізді ассимиляциялау ... Олар «ас-саламу алейкум» айта алмайсындар, үлтyn кім деп сұрағанда, «қытай» деп айту керек деп айтты. «... Олар жұма намазына баруға болмайды деп айтты. Және бәрін Алла емес, Си Цзиньпин берді. Сендер Аллаға раҳмет айтпай, Си Цзиньпинге бәрі үшін раҳмет айтуларың керек.

Ұсталғандарды тұрақты түрде сұрақтан өткізген. Олардан жиі жағдайда «кінесін мойындау» не «өзін-өзі сынау» хаттарды жазуға талап еткен. Өз «қылмыстарын» мойындаумен бірге жазбаша түрде ұсталғанның нені дұрыс істемегенін көрсетіп, алған білімі өз кінесін түсініп, санасын «өзгертуге» мүмкіндік берді деп, үкіметке білім бергені үшін алғыс білдіріп, ескі әдетке қайта оралмайтынын жазу керек болатын.

Amnesty International сұхбат алған әрбір бұрынғы лагерь тұтқыны тұтқын кезінде азаптау мен басқа да қатыгез, адамшылыққа жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жаза түрлерінің құрбаны болды (осы баяндамада «азаптау мен басқа қатыгез әрекеттер» деп аталады). Азаптау мен басқа да қатыгез әрекеттер тұтқындау лагерлерінде үйреншікті жағдай болып табылады. Тұтқындарға лагерде қолданатын азаптау мен басқа да қатыгез әрекеттері екі үлкен категорияға бөлінеді.

Бірінші категорияға лагердегі күнделікті өмір барысында барлық тұтқындарға қолданылатын физикалық және физикалық емес (психикалық не психологиялық) азаптау мен басқа қатыгез әрекеттер кіреді. Осындағы физикалық және физикалық емес шаралардың қосылуы және сонымен бірге лагердегі өзін-өзі басқарудан, жеке аясынан айырылуы азаптау мен басқа да қатыгез, адамшылыққа жатпайтын және ар-намысты қорлайтын әрекеттер мен жаза түрлері деп атауға жеткілікті психикалық және физикалық қинау тудыруы мүмкін.

Азаптау мен басқа да қатыгез әрекеттердің екінші категориясына сұрақтан өткізу кезінде немесе нақты тұтқындарды жазалау ретінде қолданылған физикалық азаптау мен басқа қатыгез әрекеттері жатады. Сұрақтан өткізу кезінде және жазалау ретінде қолданылған азаптау тәсілдеріне ұрып-соғу, электрошок, қинайтын дene тұрысы, шектеу құралдарын заңсyz қолдану (оның ішінде жолбарыс орындыққа шынжырлап отырғызу), үйқыдан айыру, қабырғаға іліп қою, қатты суық әсері мен жалғыз қамақ кіретін. Сұрақтан өткізу әдетте бір сағattan артық; жазалау одан өлдекайда ұзақ болған.

Amnesty International тұтқындау лагерлерінде сұрақтан өткізу не жазалау кезінде азаптау мен басқа да қатыгез әрекеттерге ұшыраған көптеген бұрынғы тұтқындармен сұхбат өткізді. Amnesty сонымен бірге азаптау мен басқа қатыгез әрекеттердің күсі болған не әдетте камерада бірге отырғандардан сұрақтан өткізу кезінде әлде жазалау ретінде болғанын естіген көптеген бұрынғы тұтқындармен сұхбат өткізді.

Бұрынғы тұтқындар лагерлердегі қызметкерлер мен ресми тұлғалардың тұтқындарға қатысты әрекеттердің тұрақты жүйесін көрсетті. Осы әрекеттердің кейбіреулери Қытай қауіпсіздік органдары Шыңжанда және Қытайдың басқа өңірлерінде қолданған азаптау мен басқа қатыгез әрекеттерінің үлгісі болып табылады. Мансұр, малши, екі лагерде өзін сұрақтан өткізу кезінде де, көп рет жазалау кезінде де бірнеше рет қалай азаптағаны туралы Amnesty-ға айтып берді. Ол сұрақтан өткізгенін былай деп суреттеді:

Екі сақшы мені камерадан шығарып, [сұрақ жүргізу бөлмеге] отырғызыды. Ішінде екі ер адам болды... [Олар менен Қазақстанда не істегенімді сұрады]: «Онда намаз оқыдындар ма? Атанаң немен айналысады?» Мен отбасыммен бірге қалып, үйдегі малға қарап журмін, заңсyz ештеңе істеген жоқпын деп айттым ... олар мешіт пен намаз туралы сұрады ... Намаз оқыдым десем, 20 не 25 жылға сottаласың деп естідім. Сондықтан, ешқашан намаз оқыған жоқпын деп айттым. Олардың көңіл-күйі түсіп қалды. Олар «Малмен жүріп өзің де мал болдың!» деп айтты. Содан кейін сынғанша мені орындықпен ұрып-соқты... Мен еденге құладым. Ес-түссіз құла жаздадым... Содан кейін тағы орындыққа отырғызыды. Олар «Бұл жігіт әлі өзгерген жок, оған [лагерде] көбірек болу керек» деп айтты.

Amnesty International тұтқындау лагерінде азаптаудан бір кісі өлімін құжаттады. Мәди Amnesty-ға камерада бірге отырған кісінің кейін білгендей, азаптаудан өлгеніне күе болғанын айтты. Мәдидің айтуыша, бұл кісіні камераның ортасында жолбарыс орындыққа отырғызып қойды. Камерада бірге отырғандарды оның қимылсыз отырғанына үш күн қаратып қойып, көмек көрсетуге тыйым салған.

[Бұл кісі] біздің камерада екі айдан астам уақыт болды ... оны жолбарыс орындыққа мәжбүрлі отырғызып қойды. [Менің ойымша, оны сақшыны итергені үшін жазалаған.]... Олар орындықты біздің камерага әкелді... Олар оған көмектессек, өзіміз орындыққа отырамыз деп айтты... Бұл темір орындық болатын... оның қолында кісен болып, орындыққа бұғауланған. Аяғы да кісенделген. Денесі орындықтың арқасына байланған ... Екі [кісен] қолы мен аяғында болды ... Қабырғасына түзу [отыру] үшін резенке зат қойып қойған ... бір кезде оның аталық

бездері көрініп тұрды. Ол орындыққа [кіші және үлкен дәретке отырды]. Ол орындықта үш тұн отырды ... Ол [камерадан шығарғаннан] кейін қайтыс болды. Біз камерадағы [адамдар] арқылы білдік.

Amnesty сұхбат алған бұрынғы тұтқындардың көбісі лагерде тоғыз айдан 18 айға дейін отырған. Ұсталғандар босатылып, үйлеріне қайтару процесі, оның ішінде тұтқындардың көбісіне түсініксіз. Бастапқы ұсташа мен тұтқындау лагеріне апару процесі де, босату процесінің басым бөлігі де Қытайдың қылмыстық әділсot жүйесі не басқа да үлттық заң құжаттарынан тыс болғанға ұқсайды. Анық шарттар, заңгерлік көмек пен қорғау мүлдем болмады. Бұрынғы тұтқындарды босату кезінде болғанның бәрі әділдік, тиісті құқықтық рәсімді қадірлеу, жеке адамдардың тағдырына жауаптылықпен қарау дегенді білдірмеді. Босатылған тұтқындарды қайсыбір адамдармен, әсіресе журналисттер не шетел азаматтарымен лагерде не болғаны туралы айтуға тыйым салатын құжатқа қол қоюды мәжбурлекен. Бұрынғы тұтқындарға осы тыйымды бұзған жағдайда өздері де, отбасы мүшелері де қайта лагерге жіберілетінін айтты.

Тұтқындау лагерлерінен босатылған соң бұрынғы тұтқындар одан бетер адам құқықтары бұзушылықтарына, әсіресе журу еркіндігінің шектелуіне тап болды. Осы шектеулер Шыңжаңдағы үлттық саны аз топтар өкілдерінің бәріне қарсы бағытталған кемсіту саясатының қосымшасы болды. Amnesty-мен сөйлескен барлығы дерлік бұрынғы тұтқындар «білімді» жалғастырып, қытай тілі мен саяси идеология сабактарына босатылғаннан кейін де баруға міндетті болған. Оларды сонымен бірге жариялы түрде ту көтеру рәсімінде «өз қылмыстарын» «мойындауға» мәжбурлекен.

Amnesty International сұхбат алған барлық бұрынғы тұтқындар электрондық және жеке бақылауда болып, мемлекеттік қызметкерлер тарапынан тұрақты тексеріліп тұрғандарын айтты. Барлығы дерлік бұрынғы тұтқындардың айтуынша, босатылғаннан кейін үкімет қызметкерлері олардың үйлерінде айнала бірнеше түнге қалу керек болған. Кем дегенде, бірнеше ай бойы олардың бәріне өз ауылдарынан кетуге тыйым салынған. Кету үшін жергілікті биліктерден жазбаша рұқсат алу керек болған.

Amnesty лагерден фабрикаларға жұмысқа жіберілген бұрынғы тұтқындармен сұхбат өткізді. Арзу Amnesty-ға айтқандай, оны бір лагерде алты ай отырғаннан кейін басқа лагерге ауыстырып, онда тігін тігіп, фабрикаға жіберуге дайындағы. Сонын ол үкіметтік форма тігетін фабрикада бірнеше ай тұрып, жұмыс істеуге мәжбүр болды. Осы айғақтардың бәрі Шыңжаң биліктері үйғырлар мен басқа да үлттық саны аз топтар мүшелерін лагерде «білім» беру жалаумен белгілі еңбекпен айналысуға мәжбурлеу тәсілдерін көрсетеді.

Кейір тұтқындарды лагерлерден түрмеге ауыстырганы хабарланды. Үйге қайтару үшін босату процесі сияқты, тұтқындарды түрмеде қамауға соттау процесі соған байланысты болғанымен, түсініксіз. Босату процесі мен үкім шығару процестері қалай байланысты екені де анықсыз, әсіресе, лагерден тыс кез келген үкім шығару формалды процесі қалай байланысты болғаны түсініксіз.

Amnesty International лагерде үкім шығарылып, түрмеге жіберілгендермен сұхбат өткізе алмады. Бірақ Amnesty лагерде үкім шығарылып, кейін «рақымшылық» жасаған бұрынғы тұтқындармен сұхбат өткізді. Сонымен бірге, Amnesty бұрынғы тұтқындармен сұхбаттасып, олар тұтқындау кезінде сыныптарындағы бір немесе бірнеше окушы түрмеге жіберілгендердің, көбінесе күнделікті мінез-құлыш үшін кез келген мойындалған қылмыстан аулақ болғанын анықтады. Бұрынғы тұтқындардың көпшілігі түрмеге жіберілген басқа адамдарды - әдетте бірнеше адамды - жеке танитын.

Қытай үкіметі негізінен мұсылмандардан тұратын ұлттық топтардың барлық мүшелерінің, оның ішінде лагерлер мен түрмелерге ешқашан жіберілмегендердің міnez-құлқын қатаң түрде шектейтін басқа да ауқымды шараларды қабылдады. Үкімет науқанының қатал нәтижелігі мен кең ауқымы үкіметтің бұрын-соңды болмаған бақылау технологиясын қолдануынан, сонымен бірге аймақ тұрғындарының көп бөлігін өз ұсыныстарын орындауға көмектесу мүмкіндігінен туындаиды. Ұлттық саны аз топтардың міnez-құлқын үнемі бақылау мен бағалауды қамтамасыз ету үшін үкімет дербес және электронды қадағалау операциясына сүйенеді. Барлық жерде жұмыс жасайтын мемлекеттік кадрлар, қатал қауіпсіздік құштері және төуелді заң жүйесі құқықтарды бұзатын саясатты қадағалау және орындау үшін үйлесімді жұмыс істейді.

Шыңжаңда тұратын мұсылмандар әлемдегі ең қатаң бақыланатын халық болуы мүмкін. Қытай үкіметі осы топтың өмірі туралы таңқалдырлық егжей-тегжейлі ақпарат жинауға орасан зор қаражат жұмсады. Бұл жаппай қадағалау адамдардың жеке өміріне және жүру мен сөз бостандығына нұқсан келтіретін саясат пен тәжірибелі біріктіру арқылы жүйелі түрде жүзеге асырылады. Шыңжаңың бұрынғы тұрғындарының айтуынша, бақылау жүйесі келесі түрдегі кеңінен енген жеке және электрондық бақылауды қамтиды:

- Биометриялық мәліметтерді жинау, оның ішінде көздің қарашығын және бет-түрін сканерлеу;
- Мемлекеттік қызметкерлердің терең сұхбаттары;
- Барлық жерде қауіпсіздік қызметкерлерінің үнемі тінту жүргізіп, сұрақтан өткізу;
- Ұлттық саны аз топтары мүшелерінің отбасыларымен бірге арнайы тағайындалған мемлекеттік қызметкерлер мен кадрлардың «үйде қонуы»;
- Үнемі жұмыс істейтін бақылау камераларының желісі, оның ішінде тұлғаны тану камералары;
- «Полиция бөлімшелері» деп аталатын бақылау бекеттерінің кең желісі; және
- Адамдардың жеке байланыс құрылғыларына және қаржылық тарихына шектеусіз қол жетімділік.

Бұл операция үкіметке өте кең көлемде жеке ақпаратты ұсынумен қатар, билікке нақты уақыт режимінде Шыңжаң саны аз ұлттық топтардың байланыстарын, қозғалыстарын, әрекеттері мен міnez-құлқын жан-жақты бақылауға мүмкіндік береді.

Шыңжаңда тұратын мұсылмандар еркін жүре алмайды. Үкімет олардың Шыңжаң ішінде де, Шыңжаң мен Қытайдың қалған жерлеріне де баруын шектейді. Үкімет сонымен бірге саны аз ұлттық топтар өкілдерінің, әсіресе үйғырлардың шетелге шығуын қатты қындалады, тіпті мүмкін емес етеді. Шыңжандағы саны аз ұлттық топтарының барлық өкілдері 2016 және 2017 жылдары үкіметке төлкүжаттарын тапсыруға мәжбүр болды. Өте аз адамдар оларды қайтарып ала алды.

Бұрынғы Шыңжаң тұрғындары жүру шектеулері кемсітушілікпен қолданылып жатқанын айтты. Сұхбатасқан адамдардың айтуынша, полиция көшедегі саны аз ұлттық топтар мүшелерін ғана тоқтатып, олардың құжаттарын тексерген. Қуәгерлер, соның ішінде үкіметтік бақылау бекетінде жұмыс істегендер, ұлты ханьдарға бақылау пункттерінен өтудің мүлде қажеті жоқ, немесе оларға тінту өткізбей, телефондарын тексермesten не жауап алмай-ақ, өтуге рұқсат етілген деп хабарлады. Шыңжаңға барған ұлты хань бір адам Amnesty-ға саяхат кезінде көрген кемсітушілік туралы айтты:

Қауіпсіздік камералары барлық жерде орналасқан ... Ашық кемсітушілік. Мен пойызға отырғанымда, олар менің ештеңемді тексерген жоқ, бірақ дәл алдында отырған үйғырлардың билеттері мен телефондарын тексерді ... Мен вокзалда болғанымда, [қауіпсіздік тексерісі үшін] екі кезек болды, біреуі үйғырларға арналған... ал тағы біреуі ұлты ханьдарды бет-әлпетін тексеруісіз метал іздеу құрылғымен ғана тексеру үшін. Үйғырлардың кезегі өтे ұзақ болды ... [Ұлken қаладағы] туннельдің астында мен жай ғана жүрдім, бірақ үйғырлар металл іздегіштермен, оның ішінде егде жастағы адамдармен денені толық тексеруден өтуі керек болған. Олар тоннельдің екі жағында тексерілді. Мен өзімнің жүгімді көтеріп жүргенмін, ешкім менің сөмкемді де тексерген жоқ. Мен [қауіпсіздік] есігінен өттім, бірақ ешкім таяқшамен тексермеді ... Мен хань болғандықтан, мени тексерген жоқ ... Мен [үкімет өкілімен] сөйлестім, ол: «үйғырларға басқаша қаруа керек, өйткені ұлты хань лаңкестер жоқ» деді.

Шыңжаңда тұратын мұсылмандар өз діндерін ұстана алмайды. Amnesty International сұхбаттасқан бұрынғы тұтқындар мен Шыңжаңда 2017 жылдан бастап 2021 жылдың басына дейін тұрған адамдар ислам дінін ұстануға мұлдем қарсы ортаны сипаттады. Қытайдан кетпей тұрғанда, олардың ешқайсысы дін ұстанғанын білдіруге ыңғайсыз болып, осы себепті ұсталып, лагерьге жіберілуіне әкеледі деп сенді. Куәгерлердің пікірінше, мұсылмандар өз дініне қарай маңызды деп санайтын, Шыңжаңда заңмен тікелей тыйым салынбаған көптеген исламдық әрекеттерге қазір тыйым салынған. Мұсылмандарға намаз окуға, мешіттерге баруға, дінді үйретуге, діни киім киуге, балаларға исламдық есімдер беруге тыйым салынады. Ұсталу қаупі салдарынан Шыңжаңдағы мұсылмандар өздерінің мінез-құлықтарын өзгерктені соншалықты, олар енді дінге сену белгілерін сыртқа көрсетпейтін болды.

Шыңжаңның көптеген бұрынғы тұрғындары Amnesty-ға айтқандай, өздерінің үйлерінде кез келген діни жәдігерлерді немесе діни тақырыптағы материалдар, оның ішінде діни кітаптар, фильмдер немесе фотосуреттерді сақтауға тыйым салынған. Бірқатар бұрынғы тұрғындар түркі-мұсылман мәдениетіне қатысты кітаптарға, жәдігерлерге және басқа мазмұнға тыйым салынғанын мәлімдеді. Айман Amnesty-ға мемлекеттік қызметкерлер мен полицияның мұсылман отбасыларының үйлеріне кіріп, барлық діни жәдігерлерді күштеп қалай тәркілегенін айтты:

Біз [мұсылмандардың] 20 отбасы тұратын [ауылдың бір бөлігіне] бардық. Біз дінге қатысты барлық нәрсені алғып тастап, оның бәрі заңсыз нәрселер екенін көрсетуіміз керек еді ... Біз осыны істеп жатқанда, тіпті есік қақпадық ... Біз рұқсат сұрамай кіріп кеттік ... Адамдар жылап жатты. Біз бәрін полицияға бердік ... Біз оларға араб тілінде жазылған заттарды алғып тастау керек деп айттық.

Amnesty International жинаған басқа да сенімді ақпарат көздерімен дәлелденген мәліметтерге сәйкес, Шыңжаңдағы негізінен мұсылман саны аз ұлттық топтар өкілдеріне халықаралық құқық бойынша адамзатқа қарсы қылмыстардың мәніне қарай барлық элементтеріне сай келетін шабуыл жасалды. Осылайша, Amnesty International көз жеткізген айғақтар қылмысқерлер Қытай мемлекетінің атынан әрекет етіп, жоспарлы, жаппай, ұйымдастын және жүйелі тұрде бағытталған ауыр бұзушылықтардан тұратын ауқымды және жүйелі тұрде Шыңжаңның бейбіт тұрғындарына шабуыл жасады деген қорытынды жасауға нақты негіз береді. Amnesty International жиналған дәлелдемелер Қытай үкіметі кем дегенде адамзатқа қарсы мынадай қылмыстар жасады деген қорытынды жасауға нақты негіз береді деп санайды: тұрмеге қамау немесе басқа халықаралық зандарды бұза отырып, жеке бас бостандығынан қатығездікпен айыру; азаптау; және қудалау.

Қытай үкіметі Шыңжандағы қалған барлық тұтқындау лагерлерді дереу жауып, ішкі лагерлерде немесе басқа қамау орындарында, соның ішінде тұрмelerde отырған барлық адамдарды, егер олар халықаралық деңгейде мойындалған қылмыс жасады деген жеткілікті сенімді және қолайлы дәлелдер болмаса, босатуы тиіс. Қытай үкіметі сонымен қатар үйғырлардың, қазақтардың және басқа да негізінен мұсылман саны аз ұлттық топтар өкілдерінің адам құқықтарын, оның ішінде өз елінен еркін кету және қайтып келу; өз діндерін таңдап, ұстану бостандығына ие болу құқығын шектейтін барлық заңдар мен ережелердің күшін жою немесе өзгерту және барлық тиісті саясат пен тәжірибелі тоқтатуы тиіс.

Осы баяндамада құжатталған адамзатқа қарсы қылмыстар мен басқа да ауыр адам құқықтарын бұзы фактілері бойынша тәуелсіз және тиімді тергеу қажет. Қылмыстық жауапкершілікке негізді түрде құдіктілердің барлығы әділсot талқылау шеңберінде жауапқа тартылуы тиіс. Нақтырақ айтқанда, БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі Кенесі немесе БҰҰ Бас Ассамблеясы жауапкершілікті қамтамасыз ету мақсатында, оның ішінде құдіктілерді анықтау арқылы, халықаралық заңдар бойынша қылмыстарды және Шыңжандағы адам құқықтарын бұзушылықтар мен оларды тергеу бойынша тәуелсіз халықаралық тетігін құруы керек.

РЕКОМЕНДАЦИЯЛАР

ҚЫТАЙ ҮКІМЕТИНЕ:

- Шыңжаңдағы тұтқындау лагерлерде немесе басқа да қамауда ұстau орындарында, оның ішінде түрмелерде отырған барлық адамдарды, егер олардың халықаралық танылған құқық бұзушылық жасағаны, танылған қамауда ұстau орындарына жіберілгені және халықаралық стандарттарға сәйкес келетін әділсot талқылауы болғаны туралы жеткілікті сенімді және рұқсат етілген дәлелдер болмаса, дереу босату.
- Тұтқындалғандардың бәріне қамауға алуына заңды түрде шағымдануға рұқсат етілсін.
- Лагерлерде, түрмелерде немесе басқа да қамау орындарында ұсталатын адамдардың отбасы мүшелеріне, оның ішінде шетелде тұратындарға - қамауға алудың жазбаша себептерін және олардың отбасы мүшелері ісіне қатысты басқа да ресми құжаттарды беру.
- Шыңжаңдағы «көсіптік оқыту», «білім беру арқылы өзгерту» және «экстремизмнен арылту» орталықтарын (яғни тұтқындау лагерлерін) жабу.
- Ешкім заңсыз қамалып, мәжбүрлі түрде жоғалып кету немесе азаптауға немесе басқа қатыгездікке ұшырамауын қамтамасыз ету.
- Олар босатылғанға дейін, осы лагерлерге әкелінген немесе қамауға алынған барлық адамдар өздері таңдаған адвокатқа, тәуелсіз медициналық қызметкерлеріне және өз отбасыларына жедел және жүйелі түрде қол жеткізуін қамтамасыз ету.
- Шыңжаңдағы барлық адамдар отбасы мүшелерімен және басқа адамдармен, оның ішінде басқа елдерде тұратын адамдармен, егер мұндай қарым-қатынасқа адам құқықтары жөніндегі халықаралық заңдар арнайы шектеулерді қоймаса, еркін байланыс жасай алатындығына көз жеткізу.
- Ұйғырлар, қазақтар және басқа да негізінен мұсылман саны аз ұлттық топтардың адам құқықтарын, оның ішінде Қытайдан еркін кету және оралу құқығын шектейтін барлық заңдар мен ережелердің күшін жою немесе өзгерту, соған қатысты барлық саясат пен тәжірибелік шараларды тоқтату.
- Барлығына, оның ішінде мұсылмандарға және басқа діни немесе сенімге негізделген қауымдастықтар мүшелеріне өз діндерін немесе сенімдерін таңдал, сақтауға және бейбіт түрде ашық және жеке ғибадат ету, ұстану, оқытуға мүмкіндік беру.
- Ұлттық қауіпсіздікті қорғауға бағытталған немесе терроризмге қарсы құрес мақсатында құрылған кез келген заң ережелері анық та нақты болуын және халықаралық заңдар мен стандарттарға сәйкес келетіндігін қамтамасыз ету.
- Шыңжаңдағы ұйғырларға, қазақтарға немесе басқа да негізінен мұсылман саны аз ұлттық топтарына қарсы халықаралық құқықтағы қылмыстар және басқа да ауыр адам құқықтарын бұзғаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін кез келген құдіктілерге обьективті, тәуелсіз, жедел, тиімді және ашық тергеу жүргізу. Құдіктілердің өлім жазасына жүгінбей әділсot арқылы жауапқа тартылуын қамтамасыз ету.

- Біріккен Ұлттар Ұйымының адам құқығы жөніндегі сарапшыларына, адам құқықтары жөніндегі тәуелсіз тергеушілерге және журналистерге Шыңжаңың бүкіл аумағына, оның ішінде тұтқындау лагерлері мен түрмelerге кедергісіз қол жеткізуге рұқсат беру.
- Біріккен Ұлттар Ұйымының Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы Комиссарының Басқармасы, арнайы рәсімдер және кез келген басқа да БҰҰ басшылығымен жүргізілетін тергеу немесе басқа да халықаралық тәуелсіз адам құқықтарын бақылау және тергеу тетіктерімен толық және тиімді ынтымақтастықта болу.
- Халықаралық заңдар мен стандарттарға сәйкес бұрынғы тұтқындарға және халықаралық, сондай-ақ басқа да адам құқықтарын бұзушылықтар құрбандарының отбасыларына толық, тиімді, гендерлік және қалпына келтіретін өтемақы қамтамасыз ету.
- Қайтарма ұстамын бұзып, жеке адамдарды Қытайға қайтаруға сұрауды тоқтату.
- Шетелде тұратын Қытаймен байланысы бар ұғырыларға, қазақтарға және басқа да негізінен мұсылман саны аз ұлттық топтарына қарсы қудалау мен қорқытудың барлық түрлерін тоқтату.

БҰҰ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ КЕҢЕСІНЕ:

- Жауапкершілікті қамтамасыз ету мақсатында, оның ішінде күдікті қылмыскерлерді анықтау арқылы Шыңжаңдағы халықаралық құқық пен басқа да адам құқықтарын ауыр бұзушылықтарды тергеу бойынша тәуелсіз халықаралық тетігін құратын арнайы сессия не пікірталас өткізіп, резолюция қабылдау. Тетік мынадай болуы тиіс:
  - адам құқықтарының бұзылуын болдырмау үшін мұқият бақылау, талдау, есеп беру және ұсыныстар беру, халықаралық құқық пен басқа да ауыр адам құқықтарын бұзу фактілерін жинау, шоғырландыру, сақтау және талдау мандаты бар;
  - халықаралық әділеттілік стандарттарына сай және өлім жазасын қарастырмайтын болашақта жауапқа тарту және соттық тетіктер қолдана алғатын қылмыстық-құқықтық стандарттарға сәйкес істерді құру мандатына ие;
  - тәуелсіз халықаралық сарапшылармен, оның ішінде халықаралық адам құқығы, халықаралық қылмыстық құқық, қауіпсіздік күштерінің басшы құрылымдары, жыныстық және басқа гендерлік зорлық-зомбылық, балалар құқықтары, мүгедектердің құқықтары, бейнежазбалар мен бейнелерді тексеру және сот сараптамасымен қамтамасыз етілу;
  - өз мандатын орындау үшін қаржылық және техникалық жабдықпен қоса, жеткілікті ресурстарға ие болу; және
  - Адам құқығы жөніндегі Кеңеске және БҰҰ-ға тұрақты жаңартулар мен жағдай туралы толық есеп беруін және БҰҰ-ға және БҰҰ-ның басқа да тиісті бөлімшелеріне ақпарат беруін сұрау.

БҮҮ ҚАУІПСІЗДІК КЕҢЕСІНЕ:

- БҮҮ-ның тиісті құрылымдарына, сондай-ақ азаматтық қоғам мүшелері мен адам құқықтарын қорғаушыларға БҮҮ мүшелеріне Шыңжандағы соңғы жағдай туралы тікелей хабарлауға мүмкіндік беру үшін Шыңжандағы жағдай бойынша тұрақты, ресми, ашық кездесулер өткізу.
- Қытай билігіне бұл жағдай үшін кінәлі деп хабарлап, тұтқындау лагерь жүйесін жою және үйғырлар, қазақтар және басқа да негізінен мұсылман саны аз ұлттық топтар құқықтарын шектейтін барлық заңдарды, ережелерді және соған байланысты саясат пен шараларды жоюды талап ететін резолюция қабылдау. Резолюцияда Шыңжаңға дереу және шектеусіз адам құқықтары жөніндегі тәуелсіз тергеушілердің қол жетімділігі талап етілуі керек.

БҮҮ БАС АССАМБЛЕЯСЫНА :

- Егер БҮҮ резолюцияны қабылдай алмаса, онда Шыңжандағы адам құқығының бұзылуын айыптайтын және осындаи бұзушылықтар үшін жауаптылықты талап ететін қатаң тілді қамтитын Шыңжандағы адам құқықтарының ахуалы туралы кешенді резолюция қабылдау.
- Шыңжандағы адам құқықтары бұзылуын тергеу, дәлелдер жинау және сақтау, қылмыстық қудалауға істерді дайындау бойынша БҮҮ тетігін қолдайтындығын білдіру. Осы тетікке қаржылық, техникалық және басқа да қолдау көрсетуге кепілдік беру. Егер БҮҮ-ның басқа органдары тетік құра алмаса, бұған дейін Бас Ассамблея жасаған тергеу тетігін дереу құру үшін әрекет ету

БҮҮ БАС ХАТШЫСЫНА:

- Қытай билігіне олардың Шыңжандағы үйғырларға, қазақтарға және басқа да негізінен мұсылман саны аз топтарына қарсы әрекеттері мен іс-әрекеттері заңсyz және тез арада аяқталуы керек деген нақты және жария хабарлама жіберу.
- БҮҮ-ның барлық агенттіктері мен органдарының, оның ішінде Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы Комиссар Басқармасының Қытайдағы жағдайды бақылау және есеп беру жөніндегі мандаттарын орындаудың және қажет болған жағдайда сөйлеуге өкілетті екендігін қамтамасыз ету.

БҮҮ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕГІ ЖОҒАРҒЫ КОМИССАРЫНА:

- Бас ассамблеяның 48/141-резолюциясында көзделген тәуелсіз мандатқа сәйкес Шыңжандағы жағдайды қашықтықтан бақылап, бағалау жүргізіп, келесі қадамдарға нақты ұсыныстар беру.
- Адам құқықтары жөніндегі Кеңесіне шұғыл жағдай ретінде HRC 45/31-резолюциясына сәйкес, Жоғарғы Комиссардан «Адам құқықтары саласындағы төтенше жағдайдың жоғарылау қаупін көрсететін адам құқықтарын бұзу үрдістері ... адам құқықтары жөніндегі кеңестің мүшелері мен бақылаушыларының назарына жағдайдың өзектілігін көрсететін түрде, ... оның ішінде брифингтер арқылы» қысқаша ақпарат алу

БҮКІЛ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАУЫМДАСТЫҚҚА:

- Қолыңыздағы барлық екіжақты, көпжақты және аймақтық платформаларды, оның ішінде БҰҰ-ның санкция салатын платформаларын пайдаланып, Қытай билігін адам құқығы жөніндегі тәуелсіз тергеушілерге Шыңжаңға шектеусіз кірге мүмкіндік беру үшін халықаралық заңдар мен басқа да адам құқықтарын бұзушылықтарды дереу тоқтатуға шақыру және Шыңжаңдағы саны аз ұлттық топтарды кемсіту мен қудалау жүйесін жою.
- Шыңжаңдағы зорлық-зомбылық пен қуғын-сүргіннен қашқан барлық адамдарға кешіктірмей және шектеусіз елдеріңізге кірге рұқсат беру және оларға әділ әрі тиімді пана беру рәсіміне жедел қол жеткізу, сонымен бірге, қалауыңыз бойынша, қайтарған жағдайда адам құқықтары бұзылу қауіпін бағалау үшін адвокатқа қол жеткізу, және де қайтару туралы шешімге шағымдану мүмкіндігін қамтамасыз ету.
- Шыңжаңнан келген барлық адамдарға, оның ішінде босқындар мен пана іздеушілерге қайтармау ұстамын қатаң сақтау және қолдану. Қытайға тікелей немесе жанама түрде барлық мәжбүрлі түрде жіберуді тоқтату және ешкімнің адам құқықтары бұзушылығына, соның ішінде азаптау, заңсыз ұстau, мәжбүрлі түрде жоғалып кету, әділсot талқылауынан бас тарту, жүйелі түрде кемсіту немесе қудалау қаупі бар жағдайға қайта оралуға мәжбүр болмауын қамтамасыз ету.

AMNESTY INTERNATIONAL АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ҮШІН ДУНИЕ ЖҰЗІЛІК ҚОЗҒАЛЫС. БІР АДАМҒА ӘДІЛЕТСІЗДІК ЖАСАЛСА, ОЛ БӘРІМІЗГЕ МАҢЫЗДЫ.

БІЗБЕН БАЙЛАНЫСУ

 info@amnesty.org

 +44 (0)20 7413 5500

СӨЙЛЕСУГЕ ҚОСЫЛЫҢЫЗ

 www.facebook.com/AmnestyGlobal

 @Amnesty

“БІЗ СӨҒЫСТАҒЫ ЖАУ СИЯҚТЫ БОЛДЫҚ”

**ҚЫТАЙДЫҢ ШЫҢЖАНДАҒЫ МҰСЫЛМАНДАРДЫ
ЖАППАЙ ҚАМАУ, АЗАПТАУ ЖӘНЕ ҚУДАЛАУЫ**

2017 ж. бастап, Қытай үкіметі “терроризмге” қарсы деген жалаумен Шыңжаң Үйғыр Автономиялық Аймақта (Шыңжаң) тұратын мұсылмандарға қатысты жаппай және жүйелі түрде заңсыздықтар жасады. Терроризмнің болжамды қаупіне шынайы тойтарыс беруге үқсамайтын үкімет науқаны Шыңжаң халқының бір бөлігін дініне және үлттына қарай қатыгез зомбылық пен қорқытуды пайдаланып, түркі мұсылман халықтардың ислам діни көзқарастарын, мәдени дәстүрлерін жою үшін ұжымдық құш бағыттағанын анық көрсетіп тұр.

Осындай саяси идеологиялық өңдеу мен мәжбүрлі мәдени ассимиляцияға қол жеткізу үшін үкімет жаппай зансыз ұстau науқанын өткізді. Көбінесе мұсылман үлттық топтар арасынан өте көп ер адамдар мен әйелдер ұсталған.

Тұтқындау лагерлері жүйесі Шыңжаңдағы саны аз үлттық топтарды мәжбүрлі ассимиляциялау және бағындыру кең науқанының бір бөлігі болып табылады.

Баяндама тұжырымдары Amnesty International Шыңжаңда 2017 ж. кейін болған бұрынғы тұтқындарған жинаған айғақтар мен спутниктерден алынған суреттер мен мәліметтерге негізделеді. Amnesty International жинаған айғақтар Қытай үкіметінің кем дегенде, мынадай адамгершілікке қарсы қылмыстарды: халықаралық құқық нормаларын бұзып, түрмеге қамау немесе басқа да қатыгездікпен бостандықтан айыру; азаптау; қудалау қылмыстарын жасағаны туралы фактілерге сүйеніп, тұжырым жасауға негіз береді.

Қытай үкіметі Шыңжаңдағы қалған барлық тұтқындау лагерлерді дерек жауып, тұтқындау лагерлерде немесе басқа қамау орындарында, соның ішінде түрмелерде отырған барлық адамдарды, егер олар халықаралық деңгейде мойындалған қылмыс жасады деген жеткілікті сенімді және қолайлы дәлелдер болмаса, босатуы тиіс. Осы баяндамада құжатталған адамгершілікке қарсы қылмыстар мен басқа да ауыр адам құқықтарын бұзу фактілері бойынша тәуелсіз және тиімді тергеу қажет. Қылмыстық жауапкершілікке негізді түрде құдіктілердің барлығы әділсot талқылау шеңберінде жауапқа тартылуы тиіс.

Index: ASA 17/4137/2021

2021 ж. маусым

amnesty.org

**AMNESTY
INTERNATIONAL**

